

ВИДИ ДЖЕРЕЛ ПРАВА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Стаття присвячена актуальним питанням джерел права в адміністративному судочинстві. У статті автором аналізуються наукові підходи до розуміння джерел права, їх системи й підходи до групування, що склалися в юридичній науці. Наводиться авторське бачення щодо поділу системи джерел права в адміністративному судочинстві.

Ключові слова: право, адміністративне право, джерела права, адміністративне судочинство, види, джерела права в адміністративному судочинстві.

Статья посвящена актуальным вопросам источников права в административном судопроизводстве. В статье автором анализируются научные подходы к пониманию источников права, их системы и подходы к группированию, которые сложились в юридическую науку. Приводится авторское видение разделения системы источников права в административном судопроизводстве.

Ключевые слова: право, административное право, источники права, административное судопроизводство, виды, источники права в административном судопроизводстве.

The article is devoted to the pressing questions of sources of right in the administrative rule-making. In the article an author analyzes the scientific going near understanding of sources of right, their system and going near grouping, that was folded in legal science. Led authorial approaches to the division of the system of sources of right in the administrative rule-making.

Key words: right, administrative law, sources of right, administrative rule-making, kinds, sources of right in the administrative rule-making.

Вступ. Правовий феномен системи джерел права в адміністративному судочинстві є одним із важливих і актуальних не тільки в юридичній науці, але й у правозастосуванні. І це не випадково, адже джерела права в адміністративному судочинстві є внутрішньою організацією й зовнішнім виразом сутності й змісту права, від їх специфічних особливостей залежить правильність здійснення адміністративного судочинства.

Попри те, що питанням системи джерел права взагалі й джерел права в адміністративному судочинстві зокрема приділялася увага дослідників, низка питань, пов'язаних із визначенням їх системи, характеристикою їх структурних елементів у вітчизняній процесуальній науці залишається недостатньо вивченою.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення наукового аналізу джерел права в адміністративному судочинстві, визначення підходів до їх групування, а також висвітлення видів джерел права в адміністративному судочинстві.

Результати дослідження. Слід зазначити, що поняттю системи джерел права приділяється значна увага із боку вчених різних галузей правової гносеології: В.Д. Бабкіна, С.Д. Гусарєва, В.С. Журавського, О.В. Зайчука, А.П. Зайця, Л.А. Луць, О.Г. Мурашина, П.О. Недбайла, Ю.М. Оборотова, Н.М. Оніщенко, М.П. Орзіха, О.В. Петришина, Л.В. Петрової, П.М. Рабіновича, В.М. Селіванова, В.Ф. Сіренка, О.Ф. Скакун, О.В. Скрипнюка, С.Г. Стеценка, Р.Б. Тополевського, В.М. Шаповала, Ю.С. Шемшученка, О.І. Ющика, які торкалися різних аспектів досліджуваної проблеми. Поряд із цим багато питань щодо системи джерел права в адміністративному судочинстві залишається поза межами наукових досліджень. Питання видів джерел права в адміністративному судочинстві взагалі науковцями не досліджувалися.

Сьогодні спостерігається тенденція до розширення кола джерел права в адміністративному судочинстві, а також до зміни співвідношення їх різновидів. Тенденція розширення кола джерел права в адміністративному судочинстві пов'язана, насамперед, із процесами глобалізації, взаємопроникненням різних типів правових систем.

Так, в сучасному світі правові системи країн романо-германського й англосаксонського типів починають втрачати чітко окреслені межі своєї унікальності. Насамперед ідеться про судову практи-

ку (судовий прецедент), який має значення джерела права. Розширення сфери договірної регулювання публічно-правових відносин визначає важливість дослідження такого виду джерел права, як нормативно-правовий договір. Так, якщо ще донедавна в основному функціонували лише нормативно-правові акти, то сьогодні збільшується кількість міжнародних договорів і посилюється їх значення у вітчизняному правовому регулюванні. Простежується тенденція до визнання правової доктрини як джерела права поряд із аналогічним значенням правових звичаїв, судової практики й нормативно-правових договорів.

Дослідження системи джерел права в адміністративному судочинстві неможливе без використання наукових розробок загальної теорії права із питань поняття, змісту й взаємозв'язку таких термінів, як «система», «система права», «система джерел права». Звернення до теорії права також обумовлено й тим, що в сучасній адміністративно-процесуальній науці розуміння поняття «система джерел права в адміністративному судочинстві» й суміжних із цією категорією термінів нині є мало дослідженими, вкрай розпливчастими й навіть, можна сказати, ситуативними.

У науковій літературі під системою розуміють складно організоване ціле, що включає елементи, поєднані різними зв'язками й взаємовідносинами [1, с. 232]. Як правильно зазначає Н.С. Хомюк, поняття «система» характеризується такими властивостями: вона є сукупністю елементів, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням; зведений порядок, який зумовлений правильним, планомірним розташуванням пов'язаних між собою частин чого-небудь; певні принципи в їх розташуванні; єдність закономірно розташованих і функціонуючих частин, які перебувають у взаємозв'язку; цілісний характер такої сукупності частин [2, с. 40].

Систему права слід відрізнити від системи законодавства, оскільки система права є первинною, а система законодавства – вторинною. Система права характеризує внутрішню побудову права й групування його за галузями, підгалузями, інститутами. Система законодавства відноситься до зовнішніх форм виразу права й відображається в законах, підзаконних правових актах. Тому можна зробити висновок, що поняття «система джерел права» є набагато ширшим, ніж поняття «система законодавства».

Джерелам права в адміністративному судочинстві притаманні всі ознаки системного утворення: сукупність певних елементів, наявність зв'язків між ними, ієрархічна побудова тощо, які в сукупності мають цілісний характер. Системність джерел права в адміністративному судочинстві первісно закладена в самій їхній природі й в їхньому характері як правових феноменів, що існують і функціонують не окремо, а тим більше не ізолювано один від одного, а в тісному взаємозв'язку й взаємодії один із одним.

Розглядаючи джерела права в адміністративному судочинстві як систему, слід зазначити про відсутність теоретичного поняття щодо її розуміння. Якщо звернутися до теоретиків права, то в наукових працях визначення поняття «система джерел права» надається по-різному.

Так, Н.М. Пархоменко під системою джерел права розуміє органічну, комплексну, багаторівневу, динамічну й відкриту систему, складові елементи якої – підсистеми об'єднані певними зв'язками, розташовані в певному встановленому порядку, що забезпечує її функціональність і визначає її місце в правовій системі [3, с. 17]. На нашу думку, таке визначення є занадто широким і не відображає властивості саме системи джерел права.

Р. Б. Тополевський систему джерел права трактує як сукупність всіх форм юридичного закріплення й організаційного забезпечення інформації про загальнообов'язкові правила поведінки (юридичні норми) в сукупності їх взаємозв'язків (генетичних, структурних і функціональних), через які об'єктивуються нормативні приписи галузі права, нормативні складові національної або регіональної (наднаціональної) правової системи чи міжнародного правопорядку [4, с. 11]. У даному визначенні автор ототожнює систему джерел права й джерел законодавства, адже говорить виключно про джерела права в розумінні сукупності юридичних норм.

Цікавим і найбільш доцільним є визначення системи джерел права, запропоноване М.М. Марченко, який визначає її як комплекс взаємопов'язаних і взаємоузгоджених нормативно-правових приписів, які об'єктивовані у відповідних зовнішніх формах і утворюють нормативно-правову організацію, необхідну для забезпечення правового регулювання в будь-якому суспільстві [5, с. 163].

Розглядаючи джерела права в адміністративному судочинстві із системних позицій, можна виділити такі їхні властивості, які характеризують їх як систему:

- наявність певних структурних елементів і системоутворюючих зв'язків між ними;
- наявність певної автономії й відносної самостійності в цих елементах системи.

У теорії права досить поширеною є така класифікація джерел права: на письмові (закон) й неписьмові (звичай); на прямі (закон) й непрямі (тлумачення законів і судова практика), на офіційні (закон) й неофіційні (звичай і тлумачення законів) [6, с.194].

А.С. Мельник, розглядаючи джерела процесуального права, відзначає різноманітність форм їх вираження й поділяє їх на основні, доповнюючі й додаткові. Виходячи із такого поділу, автор до основних джерел процесуального права відносить: нормативно-правовий акт (Конституція України,

кодифіковані нормативно-правові акти, закони, підзаконні акти), судовий прецедент (рішення Європейського суду із прав людини, рішення Конституційного Суду України), нормативно-правовий договір (міжнародно-правовий договір, внутрішньодержавний договір). Доповнюючі джерела права – правові звичаї й судові справи, пам'ятки історії, літератури, що існували раніше й відображаються в діючих нормах права, правотворча діяльність судових органів, направлені на вдосконалення основних джерел права. До додаткових джерел права, вважає автор, необхідно віднести правовий звичай, судовий прецедент (постанови пленуму Верховного Суду України), юридичну доктрину, принципи права, релігійно-правовий текст [7, с. 373].

Отже, як вбачається із наведених прикладів (а їх можна навести набагато більше), як в теорії права, так і в галузевих юридичних науках існують не лише різноманітні класифікації джерел права на види, але й віднесення тих або інших джерел до різних видів (груп), часто навіть протилежних. При цьому далеко не завжди автори таких класифікацій вдаються до пояснень щодо обраних критеріїв класифікації.

Як було слушно зазначено М.М. Марченком, незалежно від критеріїв класифікації джерел, їх видів, поняття й змісту, всі вони виступають у межах тієї чи іншої правової системи як єдине ціле, що її формує й наповнює конкретним нормативним змістом. Правознавець переконує, що із певною часткою умовності можна стверджувати, що кожній національній правовій системі й, відповідно, системі права притаманна власна система джерел права й навпаки [8, с. 11]. На нашу думку, науковий інтерес представляє поділ джерел права в адміністративному судочинстві на традиційні й нетрадиційні.

Говорячи про види джерел права в адміністративному судочинстві, варто також звернутися до надбань юридичної науки.

В юридичній літературі виокремлюють такі основні зовнішні форми (джерела) права: 1) нормативно-правовий акт; 2) нормативно-правовий договір; 3) правовий звичай; 4) правовий прецедент; 5) принципи права; 6) правова доктрина; 7) релігійні джерела [9, с.193].

Що стосується науки адміністративного права й адміністративного процесуального права, то вченими досі не вироблено доктрини системи джерел адміністративного права й, відповідно, системи джерел права в адміністративному судочинстві.

Так, В.І. Курило до системи джерел адміністративного права включає такі складові:

- 1) адміністративно-правові концепції й доктрини;
- 2) адміністративно-правові акти;
- 3) акти органів державного управління;
- 4) акти судових органів;
- 5) адміністративні договори й угоди;
- 6) природне право;
- 7) адміністративно-правові звичаї;
- 8) адміністративно-правові прецеденти [10, с.31].

Ю.В. Цуркаленко вважає, що сучасна система джерел адміністративного права України має бути представлена наступним чином:

- нормативно-правові акти державних органів України;
- міжнародні джерела;
- рішення національних судів [11].

Аналіз вищенаведеного дозволяє зробити деякі узагальнення.

Незважаючи на домінування в юридичній науці думок про те, що джерелами права можуть виступати виключно нормативно-правові акти, слід зазначити, що інтеграція до світової правової дійсності поставила питання про нове розуміння системи джерел права. Це твердження також стосується джерел права в адміністративному судочинстві. Концепція щодо того, що джерелами права в адміністративному судочинстві є нормативно-правові акти, базується на нормах ст. 5 Кодексу адміністративного судочинства України, в якій вказано, що адміністративне судочинство здійснюється відповідно до Конституції України, цього Кодексу й міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Наслідком таких підходів є те, що фахівці асоціюють систему джерел права в адміністративному судочинстві із системою адміністративного процесуального законодавства.

Безперечно, основним елементом джерел права в адміністративному судочинстві є система адміністративного процесуального законодавства. Поряд із цим сьогодні є дискусійною в теоретичному плані низка проблем, пов'язаних із визнанням судової практики самостійним видом джерел права в адміністративному судочинстві, а також із віднесенням судових рішень до джерел права в адміністративному судочинстві.

Невирішеність цих питань, по-перше, впливає на формулювання змісту поняття «джерела права в адміністративному судочинстві» й на їх систему; по-друге – ускладнює правозастосовну діяльність. Адже така невизначеність не дозволяє відповісти на запитання, які саме акти і в яких межах може застосовувати адміністративний суд при вирішенні публічно-правового спору; по-третє, як пра-

вильно зазначає О.В. Гетманцева, залишає невирішеною проблему співвідношення правотворчості, правозастосування й правотлумачення в судовій діяльності.

Згідно зі ст. 17 Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р., суди при розгляді справ застосовують Конвенцію й практику Євросуду як джерело права.

Так, згідно із ч. 6 ст. 9 КАСУ, якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлені інші правила, ніж ті, що встановлені законом, то застосовуються правила міжнародного договору.

Таким чином, міжнародні договори, практика Європейського суду із прав людини, аналогія права й аналогія закону служать джерелами права в адміністративному судочинстві.

Отже, підсумовуючи вищенаведене, ми вважаємо, що джерела права в адміністративному судочинстві можна поділити на традиційні (формальні) й нетрадиційні. До першої групи джерел ми відносимо нормативно-правові акти, які включають у себе Конституцію України, закони, підзаконні правові акти й міжнародні договори. Нетрадиційними джерелами права в адміністративному судочинстві є: судовий прецедент, принципи права, правовий звичай, правові позиції.

Список використаних джерел:

1. Комаров С.А. Общая теория государства и права : учеб. / С.А. Комаров ; [4-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Юрайт, 1998. – 408 с.
2. Хомюк Н.С. Сучасна система джерел права України: загальнотеоретичні аспекти. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Н.С. Хомюк. Львів, 2015. – с. 215.
3. Пархоменко Н.М. Джерела права : теоретико-методологічні засади [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 – Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень / Н. М. Пархоменко. – Київ, 2009. – 32 с.
4. Тополевський Р.Б. Системні зв'язки юридичних джерел права [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 – Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень / Р.Б. Тополевський. – Харків, 2004. – 18 с.
5. Марченко М.Н. Источники права / М. : Проспект, 2008. – 760 с.
6. Васильев С.В. Поняття та складові системи джерел цивільного процесуального права України. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – № 1062. Серія «ПРАВО». Випуск № 14, 2013. – С.192–196.
7. Мельник А.С. Поняття та особливості джерел процесуального права / А.С. Мельник // Актуальні проблеми політики. – 2010. Вип. 51. – С. 364–375.
8. Марченко М.Н. Источники права: понятие, содержание, система, соотношение с формой права // Вестн. МГУ: Серия 11: Право. – 2002. – №5. – С. 11–29.
9. Луць Л.А. Загальна теорія держави та права : навч.-метод. посіб. (за кредитно-модульною системою) / Л.А. Луць. – К. : Атіка, 2013. – 412 с.
10. Курило В.І. Про систему джерел адміністративного права. Юридичний вісник. № 2(11). – 2009. – С. 30–33
11. Цуркаленко Ю.В. Деякі аспекти розуміння сучасної системи джерел адміністративного права України. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2 (12) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15tyvapu.pdf>.